

Key words: *Paris Peace Conference, Second Polish Republic (Second Rzeczpospolita), R. Dmowski, J. Pilsudski, incorporation, federalism.*

Одержано редакцією 10.02.2017
Прийнято до публікації 02.05.2017

УДК 94(4) «1917/1923»

О. І. Овчаренко

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького

РАДЯНСЬКА РОСІЯ І РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1917–1923 РР.)

У статті розглянуто деякі аспекти політики Радянської Росії – СРСР, щодо європейських революційних рухів і революцій 1917–1923 рр. у контексті ідеї «світової революції». Наведено факти ідейно-пропагандистського впливу на стимулювання революційних виступів в окремих країнах з боку РКП(б) і Радянського уряду, фінансово-економічної та військової допомоги радянської держави. Спроби збройного підтримання революції на Заході і «совєтизації» проаналізовані на прикладі радянсько-польського конфлікту 1920 р. та організації «німецького Жовтня» 1923 року.

Ключові слова: *Радянська Росія, РКП(б), ідея «світової революції», Листопадова революція 1918 р., радянські республіки в Німеччині і Угорщині, радянська пропаганда і допомога, Комуністичний Інтернаціонал, провал ідей «совєтизації» Польщі і «німецького Жовтня».*

Постановка проблеми. Перша світова війна і спричинена нею економічна розруха викликала політичні і соціально-економічні кризи та революційні процеси в низці європейських країн. Саме з Першої світової війни вирости ті європейські революції 1917–1919 рр. в Росії, Німеччині, Австро-Угорщині, та великі соціальні заворушення і струси в інших країнах, що їх багато сучасників вважали початком світової революції. Започаткували їх Лютнева і Жовтнева революції 1917 р. в Росії та прихід до влади уряду більшовиків на чолі з В. Леніним. Після Жовтневих подій 1917 р. було опубліковано всі таємні договори царського й Тимчасового урядів з урядами держав Антанти, заохочувалось братання солдатів в окопах, повернення на батьківщину «заряджених більшовизмом» австро-угорських, німецьких та інших військовополонених. Однак основні надії були на революційний вплив пропозицій радянського уряду, сформульованих у «Декреті про мир», і на конкретну допомогу Радянської Росії лівим силам країн Європи в пропаганді й організації революційних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільше резонансні революційні виступи в Європі і політику Радянської Росії щодо них досліджували радянські історики Я. Дрбакін [1], М. Полтавський [2], А. Пушкаш [3], угорський науковець Е. Ліптаї [4]. Ці праці було підготовлено в період партійних обмежень дослідників жорсткими ідеологічними рамками і відсутності доступу до більшості архівних документів, що звужувало можливості об'єктивного висвітлення політики Радянського уряду і Комінтерну взагалі й зокрема з проблеми, означеної в назві цієї статті. Фактично єдиним доступним збірником документів був «Коммунистический Интернационал в документах», опублікований ще 1933 року [5].

У пострадянський період спроби відійти від попередніх ідеологічних схем зробили І. Кривогуз [6], А. Ватлін [7; 8], К. Шириня [9], Ф. Фірсов [10]. Революційні події в Німеччині подано в публікаціях Л. Бабиченка [11] і А. Ватліна [12; 13], в Болгарії – Р. Гришиної [14; 15]. Ґрунтовно проаналізував балканський сегмент проблеми в документальних нарисах сучасних російських істориків Ар. Улунян [16, 254–292].

Окремі аспекти політики РКП(б) і Радянського уряду в означений період охарактеризували з сучасних позицій Л. Нежинський [17; 18], В. Зубачевський [19; 20], З. Белоусова [21].

Публікація наприкінці 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. документів Комінтерну, пов'язаних з ідеєю світової революції [22], рішень «особливої папки» Політбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) з питань європейської політики Радянської держави [23], інших аналогічних радянських партійних і комінтернівських документів [24] значно розширила можливості для дослідження проблеми.

Метою цієї статті є висвітлити спроби стимулювання революційного процесу в Центральній і Східній Європі з боку Радянського уряду, РКП(б) і Комінтерну в 1917–1923 рр. і дати їм оцінку.

Вихід Радянської Росії з війни, гучні пропагандистські заяви, політичні та соціально-економічні перетворення більшовиків справили значний вплив на ситуацію в країнах Заходу і Сходу і стимулювали розвиток революційних процесів та створення комуністичних партій на зразок більшовицької (від 1919 р. – Російської Комуністичної партії (більшовиків) – РКП(б). Ленін та інші більшовицькі лідери від самого початку робили ставку на стрімке поширення революції в Європі, спираючись на ідею «світової революції». Народилась вона ще у творців наукового комунізму К. Маркса і Ф. Енгельса у ХІХ ст., а на початку ХХ ст. В. Ленін розвивав її на основі власної загальної концепції соціалістичної революції. В роки світової війни соціальні конфлікти і сутички в зарубіжних країнах В. Ленін та інші більшовицькі керівники сприймали як провісники наближення «світової революції», першим етапом якої мала стати революція в Росії, а революції в інших країнах – як важливу умову її остаточної перемоги. Наприкінці 1917 р. лідер більшовиків під час бесіди зі своїм давнім знайомим по Симбірську Г. Соломоном (Ісецьким) сказав: «Ідеться про створення соціалістичної держави ...Віднині Росія буде першою державою зі здійсненням у ній соціалістичним ладом ...А !.. ви знизуєте плечима! Ну, то ось, дивуйтеся ще більше! Справа не в Росії, на неї, панове мої, мені плювати, – це лише етап, крізь який ми проходимо до **світової революції!**...» [25, 14].

Ідея «світової революції» прямо чи не прямо звучала в багатьох партійних і урядових документах: у декретах, деклараціях і зверненнях, доповідях, виступах, промовах, статтях В. Леніна та інших радянських керівників, на пропагандистських плакатах, транспарантах, у відозвах, у літературних творах. Відомий поет А. Блок у своїй поемі «Дванадцять» обіцяв:

Мы на горе всем буржуям
Мировой пожар раздуем,
Мировой пожар в крови –
Господи благослови! [26, 258].

В. Маяковський в одному зі своїх віршів сповіщав:

Коммунисты, все руки тянутся к вам,
ждут – революция? Не она ли?
Не красная ль к нам идет Москва,
звеня в Интернационале?!
Ломая границ узы,
шагая горами веков,
и к вам придет, французы,
красная правда большевиков.
Все к большевизму ведут пути,
не уйти из-под красного вала,
Коммуне по Англии неминуемо пройти,
рабочие выйдут из подвалов.
Что для правды волн ворох,
что ей верст мерка!
В Америку Коммуна придет. Как порох,

вспыхнет рабочая Америка [27].

Великі надії в цьому сенсі більшовики покладали на Німеччину, яку вважали найбільше з європейських держав підготовленою до соціалізму. Вона була першою державою з тих, що воювали, яка погодилась на мирні переговори з урядом більшовиків. Радянська сторона всіляко затягувала переговори, аби максимально використати агітаційні можливості навколо них для наближення революцій у Європі. Одним із перших нововведень Л. Троцького на посаді наркома закордонних справ було запровадження Прес-бюро під керівництвом К. Радека і Бюро міжнародної революційної пропаганди під керівництвом Б. Рейнштейна. Німецьку газету «Ді факел» щоденно друкували тиражем півмільйона і розсилали спеціальним потягом у центрально-армійські комітети до Мінська, Києва та інших міст, які своєю чергою поширювали її в різних місцях на фронті [28, 120].

Під час Брестських переговорів у колах «лівих комуністів» виникла доктрина так званої «польової революції», автором якої був відомий партійний і державний діяч В. Оболенський (М. Осинський). Вона виникла внаслідок розчарування від очікування швидкого революційного вибуху на Заході, що так і не настав. Революційна ситуація, особливо в Німеччині й Австро-Угорщині, існувала: вуличні безлади, страйки, ексцеси в солдатській масі – втім, не перетворювались у повстання. Здавалося, що в цих країнах не вистачає «останнього поштовху». За таких умов частина більшовицьких керівників вважала, що інтернаціональний обов'язок і власний інтерес російської революції вимагає революційної війни, щоб не лише відстояти Радянську Росію, а й вторгнутись у межі супротивника і дати цей самий «останній поштовх» революціям в інших країнах [29, 74–75]. Ленін спочатку ставився до цієї ідеї негативно, вважав її авантюрною. Однак, як показали далі події, в принципі він її не відкидав.

Наприкінці 1917 р. в багатьох країнах Європи розпочались спонтанні виступи робітників. У січні 1918 р. містами Австро-Угорщини й Німеччини прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій. Більшовицька пропаганда не припинялась упродовж усього січня 1918 року. Тоді ж епідемія страйків і робітничих демонстрацій, що відбулись у Берліні, у Відні й у Гамбурзі, здавалося, віщувала велике пробудження пролетаріату Центральної Європи. Заклики більшовиків по радіо до німецьких солдатів стали сміливішими – їх закликали вбивати офіцерів, Верховного головнокомандувача, і навіть кайзера [30, 253].

Однак керівні кола цих держав змогли утримати ситуацію під контролем. Слід зазначити, що більшовицьке керівництво діяло за умов найжорсткішого дефіциту достовірної інформації щодо обстановки в країнах Центрального блоку. Дійшло до того, що 19 січня 1918 р. Ленін запропонував відрядити льотчиків подивитися з повітря, що ж насправді відбувається в Берліні [29, 75].

Після укладення Брест-Литовського миру наприкінці квітня 1918 р. до Берліна прибули співробітники Радянського посольства в складі 300 осіб на чолі з повноважним представником (послом) А. Йоффе. В діяльності А. Йоффе більш значущою і важливою була його революційна робота, а не дипломатична. Радянське посольство активно сприяло дискредитації німецької влади. А. Йоффе відмовився вручати вірчі грамоти особисто кайзерові, зате встановив контакти з незалежними соціалістами й революційною групою «Спартак». До списку запрошених на перший офіційний прийом, що його він давав як посол, включили лідерів «Спартака» К. Лібкнехта і Р. Люксембург (щоправда, вони в цей час відбували ув'язнення) [31, 321–322]. Тут приймали також відомих соціал-демократів К. Каутського, Г. Ледебурга, О. Конна, Г. Гаазе. Саме сюди після звільнення із в'язниці 21 жовтня 1918 р. прибув К. Лібкнехт [32, 67]. Через радянське повпредство в Берліні фінансували 9 соціал-демократичних газет Німеччини і поширювали всією країною пропагандистські підбурюючі листівки і брошури, надруковані в РРФСР. Радянський уряд створив спеціальний фонд 10 млн. золотих руб. для німецької революції, на 100 тис. марок було закуплено зброї для повстання [33, 289]. 18 жовтня 1918 р. В. Ленін писав А. Йоффе: «Ми повинні грати роль бюро для ідейної роботи інтернаціонального характеру... гроші є» [34, 194–195].

Мир на Східному фронті лише відтермінував поразку Німеччини. Всі її спроби наступу проти військ Антанти й США на Заході, що їх німецьке командування робило від березня до липня 1918 р., були провальними. Більше того, 8 серпня 1918 р. англійські і французькі армії прорвали німецький фронт і відкинули війська супротивників на позиції, з яких вони почали наступ у березні. Союзники захопили німецькі штаби, 53 тис. полонених, значну кількість військового спорядження [35, 54]. 8 вересня 1918 р. назвали «чорним днем німецької армії». Вперше за весь час воєнних дій цілі дивізії стали неспроможними воювати і в багатьох випадках дозволяли взяти себе в полон без жодного опору. Е. Людендоф писав: «Цілі частини складали зброю перед єдиним танком» [36, 700]. Наказу про контрнаступ армія вже виконати не могла. Поразки на полях боїв підірвали бойовий дух німецьких військ, що змагались на заході, і зробили їх сприйнятливими до революційних поглядів. Процес став незворотним. Начальник штабу головнокомандувача Східного фронту генерал М. Гофман зазначав: «Армія, якою верховне головнокомандування розпоряджалося навесні 1918 р., була безумовно в доброму стані. Доведено, що комуністи і соціалісти докладали всіх зусиль аби підірвати дух війська ... ця агітація все таки великого впливу на солдатів не справляла. В тилу справа була гіршою. Агітаційна отрута, яка набула тут значного поширення, поступово охоплювала і регулярну армію, і лише під впливом жорстоких боїв влітку 1918 р. ця агітація призвела до розкладу наймогутнішої армії, яку колись знала світова історія» [37, 142–143]. Він же далі зазначав, що вилучення зі Східного фронту і відправлення на Західній частини солдатів, оброблених більшовицькою пропагандою, спричинилося до неможливості запобігти тому, щоб деякі з них «розносили всім Західним фронтом більшовицьку заразу» [37, 144]. В армії, – зазначає німецький історик В. Гьорліц, – було створено близько 10 тис. солдатських рад [38, 202].

Все це зіграло величезну роль у погіршенні боєздатності німецьких військ і зростанні невдоволення війною цивільного населення. Зусилля А. Йоффе та інших радянських емісарів додатково впливали на це. Спільно зі спартаківцями й незалежними соціалістами вони використовували будь-яку можливість аби закликати робітників проявляти рішучість і страйкувати, «боротися за свої права і свободу». Ця пропаганда торкнулась і сільського населення. Селянські лідери Східної Пруссії відкрито заявляли, що після повернення військ із фронтів поставлять питання про поділ земель великих землевласників між селянами, так само, як це було зроблено в Росії [31, 327]. Отже, в Німеччині зріла не лише політична, а й революційна криза. А в Москві поспішали її роздмухати. 1 жовтня 1918 р. в листі до Я. Свердлову і Л. Троцького В. Ленін зазначав: «Всі померемо, за те, щоб допомогти німецьким робітникам у справі руху вперед революції, що почалася у Німеччині. Висновок: 1) удесятеро більше зусиль на здобуток хліба (запаси *всі* очистити і для нас і д л я н і м е ц ь к и х робітників); 2) удесятеро більше *запису* до війська. Армію 3 мільйони мусимо мати *до весни* для допомоги міжнародній робітничої революції» [39, 186].

На засіданні ВЦВК 4 жовтня 1918 р. було ухвалено за пропозицією В. Леніна резолюцію, яка закликала «всі сили і ресурси», що їх мала Радянська держава, використати для допомоги німецькому пролетаріатові. Невдовзі російську буржуазію було обкладено додатковим податком на загальну суму 10 млрд. рублів для захисту революцій, як у Росії, так в інших країнах [31, 326].

Тим часом ситуація на фронтах для Німеччини стала критичною. Один за другим запрошували перемир'я і виходили з війни її союзники: 29 вересня – Болгарія, 30 жовтня – Туреччина, 3 листопада – Австро-Угорщина, яка вже на цей час розпалась, а в Австрії та Угорщині спалахнули революції. В самій Німеччині, ще до укладення Компьенського перемир'я, 3 листопада з повстання матросів в м. Кіль розпочалась знаменита Листопадова революція. А. Йоффе вважав, що повстання в Кілі свідчило про неминучість і наближення загального революційного вибуху. На організований у Радянському повпредстві прийом було запрошено відомих німецьких революціонерів, підносились тости за майбутню

Радянську республіку в Німеччині. І дванадцяти годин не минуло від моменту отримання звістки про революцію в Німеччині, як у Москві було сформовано Центральну революційну раду німецьких робітників і солдатів із числа німецьких військовополонених, яка мала цілковиту підтримку від радянської влади [40, 33–34].

Німці, які ввійшли до її складу, захопили будинок німецького посольства, здійняли над ним червоний прапор і привітали революцію в себе на Батьківщині [41, 79]. Москва також вирішила відправити два ешелони хліба «німецьким робітникам» [42, 63]. Восени 1918 р. радянське повпредство в Німеччині фактично стало справжнім штабом із підготовки революції. Це не було секретом для Берліна, де напередодні підписання перемир'я вирішили певним чином підіграти союзникам Антанти і розірвати відносини з РСФСР. 4 листопада 1918 р. увечері на Сілезькому вокзалі в Берліні стався інцидент із ящиком дипломатичної пошти радянському повпредству, що його нібито випадково упустили, він розбився і поліцейські виявили в ньому революційні листівки, прислані з Радянської Росії. Це стало приводом для того, щоб уряд Макса Баденського розірвав дипломатичні відносини з РРФСР 5 листопада 1918 р. і вислав із Німеччини радянських дипломатів.

У доповіді на сесії Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) 13 листопада, присвяченій анулюванню Брест-Литовського договору тодішній голова Мосради Л. Каменев (Розенфельд) зазначив, що «мав рацію уряд Вільгельма, коли він вислав тов. Йоффе, посилаючись на те, що радянське посольство займалось діяльністю, спрямованою на повалення імператорського режиму в Німеччині» [43, 16]. Те, що посольство РРФСР займалось саме такою діяльністю, визнавала й відповідна постанова ВЦВК [44, 565].

Після вислання з Берліна А. Йоффе він двічі пробував повернутися до німецької столиці. Однак генерал М. Гофман не дозволив йому перетинати територію, що була під контролем німецького командування на Східному фронті. Друга спроба була пов'язана з проведенням у середині грудня 1918 р. в Берліні всенімецького з'їзду Рад робітників і солдатів, куди його організатори запросили і представників Радянської Росії. Більшовицький уряд вирішив відрядити на з'їзд А. Йоффе, К. Радека і М. Бухаріна. Однак М. Гофман і цього разу заборонив їм в'їзд на підконтрольну німцями територію. А. Йоффе і М. Бухарін мусили повернутися до Москви, а К. Радек, переодягнений в німецьку військову форму, з підробленим паспортом звільненого військовополоненого, дістався Берліна. 30 грудня він виступив на загальному з'їзді з промовою, в якій закликав делегатів піднятися на рішучий бій із силами капіталізму за підтримки радянської Червоної армії [31, 331]. К. Радек взяв участь у роботі Установчого з'їзду Комуністичної партії Німеччини (КПН) 30–31 грудня 1918 р. та в спробах німецьких комуністів підняти в Берліні 8–12 січня 1919 р. збройне повстання, яке зазнало поразки, а лідерів КПН К. Лібкнехта і Р. Люксембург було вбито. 12 лютого 1919 р. К. Радека було заарештовано й ув'язнено в Моабітській в'язниці. У грудні 1919 р. його обміняли на німецьких заручників, що їх затримали в Москві радянські чекістами [22, 95].

В результаті національно-демократичної революції в Австро-Угорщині, що призвела до її розпаду, 16 листопада 1918 р. Угорщину було проголошено Народною республікою. В поширенні більшовицьких ідей у цій країні важливу роль зіграли колишні угорські військовополонені в Росії, з якими більшовицькі організації проводили активно пропагандистську роботу. На VIII з'їзді РКП(б) 18 березня 1918 р. В. Ленін говорив про роль військовополонених у поширенні більшовицьких ідей: «Сотні тисяч військовополонених із армій, що їх імперіалісти будували винятково для власних цілей, перемістившись до Угорщини, до Німеччини, до Австрії, створили те, що бацили більшовизму захопили ці країни цілком» [45, 148].

У березні 1918 р. в Москві було сформовано Угорську секцію РКП(б). Десятки тисяч угорців брали участь у революції в Росії. Після повернення на Батьківщину військовополонені-інтернаціоналісти стали ініціаторами створення в листопаді 1918 р. Угорської комуністичної партії, яку очолив член РКП(б) Бела Кун. 5 січня 1919 р. в листі до В. Леніна він повідомляв: «Робітники у нас озброєні, ... якщо ми візьмемо владу в свої руки, її у нас ніхто не вирве» і наполегливо просив грошей для дальшої роботи [22, 82]. Розвиток

революційного руху в Угорщині призвів до об'єднання соціал-демократичної та комуністичної партій у єдину соціалістичну партію і проголошення 21 березня 1921 р. Угорської Радянської республіки (УРР). В Москві захоплено сприйняли вісті про утворення УРР. У радіотелеграмах, радіопереговорах, доповідях і виступах, привітаннях В. Леніна угорським робітникам було висловлено не лише підтримку дій угорських комуністів, які мирним шляхом прийшли до влади, та обіцянки максимальної допомоги від російського робітничого класу [46, 186], а й тривога та недовіра до соціалістичних союзників угорських комуністів і «поради», вочевидь із радянського досвіду: «Якщо проявляться хитання поміж соціалістів, що вчора примкнули до вас, до диктатури пролетаріату, чи поміж дрібної буржуазії, придушуйте хитання безжально. Розстріл – ось законна доля боягуза на війні» [47, 388]. До складу Угорської Червоної армії вступали і колишні російські військовополонені. Наборові добровольців передувала масована пропаганда професійних революціонерів, що входили до Будапештської групи РКП(б). До середини квітня було сформовано російський батальйон, яким командував К. Каблуков. Політичним комісаром батальйону став активний більшовик Е. Вайсброд, а після його загибелі – К. Меллер. Після поразки УРР Меллер повернувся до Москви [48, 28–30].

Після початку в квітні 1919 р. інтервенції Антанти проти УРР Ленін направив головнокомандувачу Червоної армії І. Вацетісові та члену Революційної Військової Ради (РВР) С. Аралову телеграму, в якій ставив завдання встановити зв'язок із Радянською Угорщиною через якнайшвидший наступ у Галичину й Буковину [49, 285–286]. Однак ці плани не було здійснено через складну обстановку на фронтах громадянської війни. Водночас успішний наступ Угорської Червоної армії у північно-східному напрямку і вступ її на територію Словаччини сприяв проголошенню в м. Прешові 16 червня Словацької Радянської республіки (СРР), уряд якої на чолі з комуністом А. Яноушеком було утворено 20 червня в м. Кошице [3, 141]. Після відходу з території Словаччини Угорської Червоної армії СРР придушили чехословацькі урядові війська.

Про сприятливу ситуацію для революції в Німеччині, попри поразку січневого виступу в Берліні, повідомляв В. Леніна, Г. Чичеріна і Я. Свердлову 24 січня 1924 р. К. Радек: «У всій державі зростає революційних робітничих рух ... Загострення ситуації відбувається в нашому напрямку» [22, 90].

Революційне піднесення в Німеччині тривало: 12 січня 1919 р. було проголошено Радянську республіку в Бремені, яка існувала до 4 лютого. Революційні виступи в Баварії призвели до створення в квітні того ж року Баварської Радянської республіки. Звістка про неї дала підстави Л. Троцькому сподіватися на перемогу і об'єднання зусиль російської та німецької комуністичних держав: «Радянська Німеччина, об'єднана з Радянською Росією виявилась би відразу сильнішою за всі капіталістичні держави, разом узяті» [50, 90]. Попри те, що 1 травня 1919 р. радянську республіку в Баварії урядові війська розгромили, цю думку Троцького було висловлено і в Маніфесті II Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу влітку 1918 р. [5, 152].

На початку березня 1919 р. на міжнародному Конгресі комуністичних партій та інших лівих сил, скликаному в Москві, за ініціативи В. Леніна створили Третій, Комуністичний Інтернаціонал, який мав стати керівним центром світового комуністичного руху. Від самого початку він був тісно пов'язаний з Радянським урядом і РКП(б), матеріально залежним від них, основні посади в його керівних організаційних структурах обіймали представники Радянської компартії. Зокрема, головою Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ) став член Політбюро РКП(б) Г. Зинов'єв. До складу ВККІ входили М. Бухарін, Л. Каменєв, В. Ленін, К. Радек, Л. Троцький та ін. Його відповідальних кадрів від моменту створення і до розпуску обирали чи призначали за обов'язкової згоди керівництва Російської компартії. Комінтерн ніколи не займав позицій, які суперечили б інтересам РРФСР – СРСР і з роками фактично став інструментом радянської зовнішньої політики. Як

ззначає Л. Фішер, йому «суджено було роль скрипучого п'ятого колеса під російським возом» [33, 286]. Створення Комінтерну дало можливість залучити до його керівних органів і представників інших країн, через яких здійснювали організацію нових комуністичних партій та їх фінансування. Зарубіжним компартіям, попри обмежені можливості Росії, спустошеної громадянською війною, Москва надавала значні грошові кошти для їх утримання, підготовки партійних кадрів, видання революційної літератури, для пропаганди, фінансування революційних виступів, зокрема придбання зброї, на відрядження до окремих країн комуністичних емісарів із РРФСР тощо. Ці фонди створювались із різних джерел, часто з конфіскованих коштовностей (золота, діамантів) у «ворогів революції». Політбюро ЦК РКП(б) щороку затверджувало кошторис витрат Комінтерну, які розподіляла спеціальна бюджетна комісія [22, 117–127, 143, 150–154, 157, 184–186]. Ідея «Третього Інтернаціоналу», на думку відомого російського політолога Ю. Пивоварова, була секулярним аналогом міфологеми «Москва – Третій Рим». Свою ідеологію він знайшов у марксизмі-ленінізмі, який, по суті, відводив Росії месіанську роль – затвердити на всій земній кулі Абсолютну Соціальну Справедливість і «земшарную Республіку Советов» [51].

В перші місяці після створення Комінтерну найрезонансніші революційні виступи в Центральній Європі вже зазнали поразки, а проблеми, пов'язані з укладенням мирних договорів і формуванням Версальської системи та проголошенням низки незалежних національних держав, не сприяли поглибленню революційних криз. У другій половині 1919 р. після поразки Угорської революції почалося згасання повоєнної революційної активності. Згасала й післяжовтнева революційна ейфорія у більшовицькому керівництві щодо успіхів революцій у Європі. Не діставав підтвердження ленінський прогноз, зроблений у січні 1918 р.: «...ми тепер чітко бачимо, як піде розвиток революції; російський почин – німець, француз, англієць доробить, і соціалізм переможе» [52, 279]. Л. Троцький – тодішній голова Революційної Військової Ради (РВС) – після того, як надійшла звістка про падіння УРР, направив до ЦК РКП(б) пропозиції про зміну «маршруту» світової революції на Схід, оскільки, на його думку «час тепер такий, що великі події на Заході можуть нагрянути не скоро», бо «інкубаційний, підготовчий період революцій на Заході може тривати ще вельми довго» [22, 145–149]. З цього приводу К. Радекові приписують анекдот про старого єврея, якому вдалось отримати в Москві «вічну» роботу – він мав щоранку сходити на найвищу вежу Кремля і дивитись на Захід, аби вчасно повідомити про заграву всесвітнього пролетарського перевороту [8, 255]. Цинізм цього жарту свідчить про виникнення у більшовицькому керівництві серйозних сумнівів щодо можливості революцій на Заході, принаймні найближчим часом.

Більшовицький уряд відмовився стати правонаступником попередників із фінансових боргів, союзницьких зобов'язань, визнання прав іноземних громадян на власність у Росії, водночас імперську спадщину з територіальних придбань і загарбань він усіма засобами намагався зберегти. 2 (15) листопада 1917 р. більшовики офіційно декларували право народів Росії на самовизначення [44, 14]. Однак власні дії з насадження радянської влади в національних околицях Росії, зокрема й на багнетах Червоної армії, більшовицький центр трактував як внутрішню російську справу, а не як зовнішню агресію, чи, принаймні, зневажливе нехтування права на самовизначення. В січні 1918 р. радянський уряд проголосив перетворення російської держави на федерацію національних республік, що мала стати альтернативою рухам за незалежність, які розгорталися в Прибалтиці, Білорусі, Україні, Закавказзі та на інших територіях. Щодо Польщі, то її відокремлення і незалежність радянський уряд мусив визнати в серпні 1918 р. під тиском внутрішніх і зовнішніх обставин, коли склалась надзвичайно небезпечна для радянської влади ситуація на фронтах громадянської війни, а польське питання після проголошення в січні 1918 р. «14 пунктів» президента США В. Вільсона дістало широку міжнародну підтримку. Це визнання в плані ленінської стратегії «світової революції» не убезпечувало Польщу від потрапляння до орбіти російсько-більшовицького впливу, а «мирні пропозиції» радянського уряду були лише тимчасовим тактичним маневром Москви. Оскільки радянське керівництво робило ставку на революційний вибух у Німеччині, то Польщу воно вважало своєрідним ключем до неї.

Прийти на допомогу німецькій революції можна було лише через «советизацію» Польщі. Про таке прагнення Москви свідчило її сприяння створенню рад робітничих депутатів у Польщі, Комуністичної робітничої партії Польщі (КРПП) та її керівного складу, комуністичних польських військових формувань на територіях, підконтрольних радянській владі [53, 393–396].

Виникнення радянсько-польського збройного конфлікту стало неминучим, коли на землі Литви, Білорусі та України, що їх у листопаді 1918 р. залишали німецькі окупанти, сторони спрямували свої війська для їх захоплення. Радянська сторона вважала ці території російськими, а польська – посилалась на те, що до розділів Польщі вони входили до складу Речі Посполитої. Отже, наміри як РРФСР, так і Польщі були анексіоністськими, агресивними. Збройні зіткнення між ними відбувалися ще від лютого 1918 року. Так що радянсько-польська війна почалась не 1920 р., як це прийнято вважати, а, значно раніше. Однак справжні бойові дії розгорнулись після початку походу польських військ 26 квітня 1920 р. «на Совети». В короткий термін їм вдалося захопити значну частину України, в тому числі Київ, і деякі райони Білорусі, але невдовзі ситуація круто змінилась. На початку червня 1920 р. Червона армія розпочала контрнаступ і в липні підійшла до етнічних польських земель. У радянському керівництві знову ожили ідеї «світової революції», яку, здавалося, можна було принести в Європу на багнетах Червоної армії [54, 94]. Червона армія, як казав В. Ленін, мала «допомогти советизації Польщі, багнетом помацати – чи не дозріла соціальна революція пролетаріату» [55, 374]. Пізніше, 22 вересня 1920 р., на IX конференції РКП(б) він казав: «... У нас визріло переконання, що воєнний наступ Антанти проти нас завершено, оборонна війна з імперіалізмом скінчилась, ми її виграли ... ми можемо і повинні скористатись воєнним станом для початку війни наступальної... ми пробуватимемо тепер на них наступати, аби допомогти советизації Польщі. Ми допоможемо советизації Литви й Польщі – так ішлося в нашій резолюції» [22, 197].

Одним із перших свідчень того, як починалася спроба «советизації» Польщі, була секретна телеграма В. Леніна членові РВС І. Уншліхту 15 липня 1920 р. про план наступу на Польщу, в якій більшовицький вождь пропонував повідомити про ставлення польських комуністів до такої тактики:

- «1. Ми заявляємо дуже урочисто, що забезпечуємо польським робітникам і селянам кордон східніше від того, що його дає Керзон і Антанта.
2. Ми напружуємо всі сили, аби добити Пілсудського.
3. Ми входимо до власне Польщі лише на найкоротший термін, аби озброїти робітників, ідемо звідти відразу ж.
4. Чи вважаєте Ви ймовірними і як скоро советський переворот у Польщі?» [24, 53].

Дотримуватися аналогічної тактики В. Ленін пропонував і в проекті тез до Пленуму ЦК РКП(б) 16 липня 1920 року. Він писав: «1. Допомогти пролетаріатові і трудящим масам Польщі й Литви звільнитися від їхніх буржуазії та поміщиків.

2. Для цього – всі сили й сугубо напружити для посилення і прискорення наступу.
3. Для цього ж – мобілізувати поголовно всіх польських комуністів на Західний фронт» [24, 53; 55, 354–355].

23 липня 1920 р. на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) було вирішено затвердити Тимчасовий революційний комітет Польщі. До нього увійшли Ю. Мархлевський, Ф. Дзержинський і Ф. Кон. У планах радянського воєнного наступу на Польщу та її «советизації» Комітетові було відведено роль тимчасового революційного уряду на територіях, що їх захоплювала Червона армія [24, 54]. Постановою Політбюро ЦК РКП(б) 10 серпня 1920 р. до Польського Ревкому включили К. Радека. На цьому ж засіданні Політбюро, у зв'язку з пропозицією Л. Троцького направити на Західний фронт деяку кількість німців-комуністів вирішили запропонувати Комінтернові відрядити В. Будіха – діяча «Союзу Спартак» і Баварської Радянської республіки – на німецький кордон і надати в його

розпорядження близько ста німецьких комуністів для радянської і пропагандистської роботи [24, 57–58]. Отже, Польщі ще не було захоплено, а вже думали про роздмухання революції в Німеччині.

А польські комуністи, повідомляючи радянським керівникам про настрої населення Польщі, застерігали, що навіть тактичний наступ на фронті Червона армія має розпочати лише в тому разі, якщо можна буде розраховувати на успіх. Польське агітпропбюро при ЦК РКП(б) попереджало, що наближення Червоної армії до етнічних кордонів Польщі викличе там «нову бурю націоналізму, яка захопить не лише буржуазію та селянство, але й значну частину робітничого класу, отруюючи його ідеєю «захисту вітчизни» перед «москалями» [22, 163–167, 172–176]. Це, втім, не зупинило радянських керівників. В середині серпня 1920 р. більшовицькі війська форсували Віслу і вийшли до передмість Варшави. Командувач Західного фронту М. Тухачевський звертався до військ із таким закликком: «Через труп білої Польщі пролягає шлях до світової пожежі. На багнетах понесемо щастя й мир трудящому людству. Вперед на Захід!» [56, 317].

З огляду на успішний наступ Червоної армії в Польщі, керівництво РКП(б) вважало за можливі великі революційні виступи в інших країнах

23 липня 1920 р. В. Ленін повідомляв Сталінові, котрий перебував тоді на Південно-Західному фронті: «Становище в Комінтерні чудове. Зинов'єв, Бухарін, а також і я думаємо, що слід було б заохотити революцію відразу в Італії. Моя особиста думка, що для цього слід советизувати Угорщину, а можливо, також Чехію та Румунію» [22, 186]. Під впливом революційної ейфорії приймалися рішення про посилення пропагандистської роботи в Югославії та відрядження в різні її міста на підпільну роботу комуністичних емісарів, про мобілізацію чехословацьких комуністів, що перебували на території РРФСР, УРСР, Сибіру і Туркестану та відправлення їх якнайшвидше до Чехословаччини, де ще не було комуністичної партії [22, 176–182].

В самій же Польщі ситуація невдовзі різко змінилась. 14 серпня польські війська завдали контрудару по двох арміях радянського Західного фронту. Почався відступ радянських військ на всьому фронті. Ніде дієвої і активної підтримки у польського пролетаріату вони не зустрічали [57, 129]. Більшість поляків бачила в багнетах Червоної армії символ не класового звільнення, а національного поневолення. Тож радянські сподівання на класову солідарність польського пролетаріату не виправдались, навпаки, Польщу охопило потужне патріотичне піднесення. Весь народ піднявся на захист із великими труднощами здобутої незалежності. В результаті польська кампанія Червоної армії закінчилась провалом, але надія на майбутню «советизацію» Польщі в більшовицького керівництва залишалась. На IX партконференції РКП(б) про це виразно заявив Л. Каменев: «Ми зробили вилазку, вилазка не вдалася... Але слід мати цілковиту впевненість, що вилазка розбудила такі сили в Західній Європі, що коли ми зробимо наступну вилазку, а ми зробимо її поза сумнівом, все одно, підпишемо ми мир із Польщею... чи ні, все одно вилазку буде зроблено і вона буде переможною» [Цит. по: 18, 50].

На початку 1923 р. французько-бельгійська окупація Рурської області дала поштовх загостренню внутрішньополітичної ситуації в Німеччині, яка знову стала центром міжнародних революційних подій у Європі. В країні зростав страйкових рух. На його хвилі КПН закликала до повалення уряду В. Куно і в серпні загальний страйк німецьких робітників призвів до його відставки. Г. Брандлер та деякі інші керівники німецької компартії дійшли висновку про поглиблення в країні революційної кризи і взяли курс на підготовку збройного повстання з метою захоплення політичної влади [58, 264]. Г. Зинов'єв, який у липні – серпні 1923 р. відпочивав разом з Л. Троцьким, М. Бухарінім, В. Молотовим і М. Фрунзе в Кисловодську, в листі до Й. Сталіна 31 липня зазначав: «Криза в Німеччині назріває дуже стрімко, починається новий період німецької революції. Перед нами це скоро поставить грандіозні завдання». Голова Комінтерну пропонував вирішити такі питання: «1) про постачання німецьким комуністам зброї у великій кількості; 2) про поступову мобілізацію осіб 50-ти наших найкращих бойовиків для поступового відправлення їх до Німеччини» [24, 159]. К. Радек, тоді секретар ВККІ, поцінував новий курс КПН як передчасний, помилковий і

авантюрний. Сталін спочатку підтримав позицію К. Радека і вважав за необхідне попередити німецьких комуністів про можливість провокації від їхніх супротивників, спрямованої на те, аби спровокувати передчасний виступ КПН і розгромити її. Він був проти підштовхування керівників німецької компартії до рішучого виступу [24, 162–164]. Тим часом Г. Брандлер, який майже щодня надсилав листи до ВККІ і ЦК РКП(б), повідомляв Радекові 10 серпня про стрімке загострення обстановки у всій країні, про те, що партія вже здійснила всю нелегальну підготовку до збройного повстання, і що в цьому виступі, який назрів, «здобуде перемогу» [24, 165]. К. Радек у листі 13 серпня намагався вплинути на Г. Брандлера, закликав до обережності й витримки під час ухвалення остаточного рішення, радив дати можливість кризі визріти. Г. Зинов'єв же, навпаки, в підготовлених 15 вересня начерках тез «Становище в Німеччині й наші завдання» підтримав курс КПН на повстання і рекомендував РКП(б) й Комінтернові мобілізувати всі ресурси для допомоги німецькій революції, зокрема хлібом, зброєю, бойовиками. Значення німецької революції він поцінював так високо, що допускав можливість втягнення СРСР у війну у зв'язку з революцією в Німеччині [24, 166].

21 серпня 1923 р., розглядаючи питання про міжнародне становище, на засіданні Політбюро дійшли висновку, «що німецький пролетаріат стоїть перед рішучими боями за владу» і відповідно «до цього основного факту» вирішили створити комісію в складі Г. Зинов'єва (голова), Й. Сталіна, Л. Троцького, К. Радека, Г. Чичеріна [23, 19–20; 24, 167]. У вересні вже й Сталін змінив свою попередню позицію і підтримав основні положення проекту Зинов'єва з німецького питання [24, 170].

Тези Зинов'єва «Майбутня німецька революція і завдання РКП» обговорювали і схвалили на засіданні Політбюро й на спеціальному Пленумі ЦК РКП(б) 22, 23 вересня 1923 р., де голова ВККІ підкреслював, що пролетарський переворот у Німеччині є не лише неминучим, а й уже зовсім близьким [24, 183].

Становище в Німеччині та проблеми підготовки до революції в ній обговорювали також на засіданнях конспіративної наради ВККІ 21 вересня – 5 жовтня. Вже на першому засіданні Г. Брандлер запевнив, що німецькі комуністи готові до революційного повстання, робітничі загони організовано й озброєно. Він вважав за цілком можливе сформувати з «пролетарських сотень» воєнізовані бойові організації 15-ти дивізій по 5 тис. осіб у кожній упродовж шести тижнів [24, 173].

Оскільки в тезах Г. Зинов'єва було питання про можливість війни з європейськими державами у зв'язку з революційними боями в Німеччині й радянською допомогою німецькій революції, Політбюро визнало за необхідне здійснити низку заходів із військової підготовки, зокрема посилення боєздатності частин Червоної армії західних прикордонних округів. Для розробки питання про чисельність армії (передбачали сформувати 20 нових дивізій) постановили створити комісію в складі Л. Троцького, Г. Сокольникова, Г. П'ятакова, О. Рикова, Й. Сталіна, М. Шверника, К. Ворошилова [24, 171–172]. Під час обговорення військових питань відбувся навіть обмін думками щодо таких дій у разі війни з Польщею та Румунією, як наступ на Східну Галичину, «випадковий» прорив Червоної армії до Чехословаччини, де за сильної компартії та «присутності» двох радянських дивізій вважали цілком можливою революцію. В такий спосіб можна було вийти в «глибокий тил» Польщі, чию долю було б вирішено, а через Чехословаччину – отримати «коридор» до Німеччини [24, 172]. Розглядали також інші шляхи надання військової допомоги німецькій революції, зокрема радянська дипломатія зондувала можливість пропуску частин Червоної армії до Німеччини через Польщу, обіцяючи останній «свободу дій» у Східній Пруссії [20, 123]. Однак Й. Сталін відкидав імовірність успіху спроб домовитися з Польщею. З грубою відвертістю він стверджував у записці, написаній під час засідання Політбюро 18 жовтня: «Я думаю, що краще відмовитися від зондування поляків і взятися за зондування латишів – латишів можна залякати, приперти до стіни і таке інше. З поляками цього не зробиш. *Поляків треба ізолювати, з ними доведеться битись. Ні біса ми у них не вивідаємо, лише розкриємо*

карти... поляків ізолювати, латишів купити (і залякати). Румунію купити. А з поляками зачекати» [24, 208].

Тим часом, повернувшись до Німеччини в жовтні 1923 р., Г. Брандлер дійшов висновку, що ситуація є менш сприятливою для революції, про що повідомив ВККІ листом 14 жовтня і основні надії тепер покладав на обіцяну йому радянську допомогу [16, 41]. А в Москві для її надання вели підготовку: до Німеччини направили так званих «радянських генералів», як їх там називали, – спеціалістів з революційної роботи і громадянської війни: М. Тухачевського, Й. Уншлихта, І. Вацетиса, В. Менжинського, П. Скоблевського, секретаря Профінтерна А. Лозовського та ін., групу випускників і слухачів Військової академії Червоної армії, емісарів Комінтерну. Генерал П. Скоблевський (він же Горев) очолював військову організацію КПН («воєнку»), яка була цілковито на утриманні й під контролем Москви, насичена росіянами і займалась військово-технічною підготовкою повстання. Одне з основних завдань радянських спеціалістів полягало в тому, щоб разом із секретним апаратом КПН заволодіти зброєю та боєприпасами. На гроші з Москви намагалися закупити якнайбільше спорядження, щоб озброїти «пролетарські сотні». Найбільші сподівання покладали на «робітничі уряди», що їх сформували соціал-демократи в Саксонії і Тюрингії, до яких увійшли в середині жовтня й комуністи [59, 33; 16, 43; 11, 135].

4 жовтня Політбюро ЦК РКП(б) погодилося з пропозицією про призначення терміну повстання в Німеччині на 9 листопада і вирішило відрядити до неї радянських емісарів Г. П'ятакова, К. Радека, Я. Рудзутака і В. Куйбишева для політичного керівництва збройним повстанням, але два останні не змогли взятися до виконання цього доручення і замість них до складу «четвірки» включили наркома праці В. Шмідта і повпреда в Німеччині М. Крестинського [29, 22–24; 24, 206–207]. В цілому ж «російський десант» нараховував не один десяток військових і цивільних «радників» [16, 41].

Після ухвалення рішення про підготовку збройного виступу в Німеччині стрімко зросло уже звичне фінансування КПН від радянського уряду через Комінтерн. Зокрема було створено особливий фонд у розмірі 250 тис. дол., до якого згодом ще додали 150 тис. доларів. Загалом на 21 листопада 1923 р. для витрат КПН передали 445 700 доларів. Фінансові субсидії було збільшено не лише для КПН, а й Французькій компартії для організації боротьби проти можливих спроб Франції придушити німецьку революцію [24, 207]. В СРСР для допомоги німецьким робітникам оголосили збір коштів; один мільйон золотих марок надав Профінтерн [16, 41]. Крім того, 18 жовтня 1923 р. Політбюро ухвалило рішення відправити до Німеччини якнайшвидше, не пізніше, ніж 1 листопада, не менше 10 млн. пудів хліба [24, 208].

Сподівання керівників РКП(б), Комінтерну й КПН на масовий виступ німецьких робітників виявились ілюзорними. Домогтися проведення загального страйку в Німеччині, який за планом КПН мав перерости в збройне повстання, не вдалося. Повстання відбулося лише в Гамбурзі і за 60 годин його придушили війська та поліція. Робітничі маси Німеччини зовсім не прагнули до рішучого бою. Тож авантюрна спроба організації «німецького Жовтня», якою диригували з Москви, провалилась.

Висновки. Перенесення більшовицького революційного досвіду на інші країни було одним із головних елементів революційної геополітики РКП(б), Радянського уряду і підконтрольного їм Комінтерну. Здійснювали його на основі ідеї світової революції, в якій Радянській Росії по суті відводили роль взірця і двигуна прогресивного розвитку людства. У цьому контексті головними векторами геополітичних інтересів більшовицької Росії була низка країн Центральної та Східної Європи, насамперед Німеччина, Польща, Угорщина, ситуацію в яких оцінювали як цілком пригідну для революцій і наступної революціонізації інших регіонів. Плани організації революційних виступів радянське керівництво в цей час виношувало і в Чехословаччині, Італії, Югославії, Болгарії.

Основними формами стимулювання Радянською Росією революційних процесів і революційних криз на Заході стало сприяння створенню комуністичних партій, відрядження для організації революційної пропаганди і революційних виступів більшовицьких емісарів,

військових спеціалістів, радників, значна фінансово-економічна допомога, а також спроба збройної «советизації» Польщі 1920 року.

Поразка польської кампанії Червоної армії не охолодила наступальних намірів більшовиків. І лише провал авантюрної спроби захоплення влади в Німеччині (організація «німецького Жовтня») восени 1923 р., яку готували керівники РКП(б), Комінтерну і КПН, змусив їх відмовитися від політики безпосереднього «штурму бастионів капіталізму» принаймні найближчим часом.

Література

1. Драбкин Я. С. Революция 1918–1919 гг. в Германии. Краткий очерк / Я. С. Драбкин. – М.: Изд-во соц.-экон. лит-ры, 1958. – 444 с.
2. Полтавский М. А. Баварская Советская республика / М. А. Полтавский. – М.: Соцэкгиз, 1959. – 124 с.
3. Пушкаш А. Внешняя политика Венгрии. Февраль 1937 – сентябрь 1939 г. / А. Пушкаш. – М.: Институт славяноведения РАН, 2003. – 460 с.
4. Липтаи Э. Венгерская Советская Республика / Э. Липтаи. – М.: Мысль, 1970. – 420 с.
5. Коммунистический Интернационал в документах. Решения, тезисы и воззвания Конгрессов Коминтерна и Пленумов ИККИ. 1919–1932. – М.: Партийное издательство, 1933. – 1007 с.
6. Кривогуз И. М. Судьба и наследие Коминтерна / И. Кривогуз // Новая и новейшая история. – 1990. – № 6. – С. 3–21.
7. Ватлин А. Ю. Коминтерн: первые десять лет : исторические очерки / А. Ю. Ватлин. – М.: Россия молодая, 1993. – 142 с.
8. Ватлин А. Коминтерн: Идеи, решения, судьбы / А. Ватлин. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2009. – 374 с.
9. Ширина К. К. *Идея мировой революции в стратегии Коминтерна* / К. К. Ширина // Новая и новейшая история. – 1995. – № 5. – С. 41–61.
10. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал / Ф. И. Фирсов // История и сталинизм. – М.: Политиздат, 1991. – С. 131–199.
11. Бабиченко Л. Г. Политбюро ЦК РКП(б), Коминтерн и события в Германии в 1923 г. Новые архивные материалы / Л. Г. Бабиченко // Новая и новейшая история. – 1994. – № 2. – С. 125–157.
12. Ватлин А. Ю. Международная стратегия большевизма на исходе Первой мировой войны // Вопросы истории. – 2008. – № 3. – С. 72–82.
13. Ватлин А. Ю. Советская республика в Баварии: история политических мифов / А. Ю. Ватлин // Новая и новейшая история. – 2013. – № 4. – С. 32–49.
14. Гришина Р. П. Сентябрьское восстание 1923 г. в Болгарии в свете новых документов / Р. П. Гришина // Новая и новейшая история. – 1996. – № 5. – С. 175–194; № 6. – С. 136–151.
15. Гришина Р. П. Коминтерн, РКП(б) и курс Болгарской коммунистической партии на подготовку нового вооруженного восстания в первой половине 1924 года / Р. П. Гришина // Славяноведение. – 2000. – № 5. – С. 29–42.
16. История Коммунистического Интернационала 1919–1943: Документальные очерки / Ин-т всеобщей истории. – М.: Наука, 2002. – 413 с.
17. Нежинский Л. Н. Зарождение доктринальных основ советской внешней политики (1917–1921) / Л. Н. Нежинский // Советская внешняя политика в ретроспективе. 1917–1991. – М.: Междунар. отношения, 1993. – С. 23–29.
18. Нежинский Л. Н. Идея «мировой революции» и внешняя политика советского государства в 1917–1921 годах / Л. Н. Нежинский // Советская внешняя политика 1917–1945 гг. Поиск новых подходов. – М.: Междунар. отношения, 1992. – С. 8–62.
19. Зубачевский В. А. Геополитические планы Германии, Польши, Советской России в период польско-советской войны 1920 г. / В. А. Зубачевский // Славяноведение. – 1993. – № 4. – С. 41–49.
20. Зубачевский В. А. Советская политика на северо-востоке Центральной Европы в начале 1920-х годов / В. А. Зубачевский // Отечественная история. – 2004. – № 3. – С. 116–127.
21. Белоусова З. С. Вызов капитализму: советский фактор в мировой политике / З. С. Белоусова // XX век. Многообразие, противоречивость, целостность. – М.: Наука, 1996. – С. 54–107.
22. Коминтерн и идея мировой революции. Документы. – М.: Наука, 1998. – 949 с.
23. Политбюро ЦК РКП(б)–ВКП(б) и Европа. Решения «особой папки». 1923–1939. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. – 400 с.
24. Политбюро ЦК РКП(б)–ВКП(б) и Коминтерн: 1919–1943. Документы. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. – 960 с.
25. Соломон (Исецкий) Г. А. Среди красных вождей / Г. А. Соломон (Исецкий). – М.: Современник, 1995. – 326 с.

26. Блок А. Стихотворения. Поэмы. Театр. Статьи и речи / А. Блок. – М.-Л.: Госполитиздат, 1946. – 662 с.
27. Маяковский В. Коммунисты, все руки тянутся к вам... [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://stih.su/kommunisty-vse-ruki-tyanutsya-k-vam/>
28. Саттон Э. Уолл-стрит и большевицкая революция / Э. Саттон. – М.: Русская Идея, 1998. – 159 с.
29. Пятницкий В. И. Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории / В. И. Пятницкий. – Мн.: Харвест, 2004. – 720 с.
30. Уорт Р Антанта и русская революция 1917–1918 / Р. Уорт. – М. : Центрполиграф, 2006. – 276 с.
31. Уилер-Беннет Дж. Брестский мир. Победы и поражения советской дипломатии / Дж. Уилер-Беннет. – М.: Центрполиграф, 2009. – 427 с.
32. Черноперов В. Л. В. Л. Копп и германо-советские отношения 1918–1921 годов / В. Л. Черноперов // Веймарская республика: история и источниковедение. Межвуз. сб. науч. тр. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2001. – С. 60–101.
33. Фишер Л. Жизнь Ленина / Л. Фишер: в 2 т. Т. 2: Гл. 24–52 ; пер. с англ. – М.: Книжная лавка – РТР, 1997. – 496 с.
34. Ленин В. И. А. А. Иоффе. 18 октября 1918 г. / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. Т.50. Письма. Октябрь 1917– июнь 1919. – М.: Политиздат, 1970. – С. 194–195.
35. История международных отношений и внешней политики СССР: в 3 т. Т. 1. 1917–1939. – М.: Междунар. отношения, 1967. – 440 с.
36. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. / Э. Людендорф. – М.: Вече, 2014. – 756 с.
37. Гофман М. Записки и дневники. 1914–1918 / М. Гофман; пер. с нем. – Л.: Красная газета, 1929. – 264 с.
38. Гёрлиц В. Германский Генеральный штаб. История и структура. 1657–1945 / В. Гёрлиц ; пер. с англ. С. В. Лисогорского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. – 478 с.
39. Ленин В. И. Я. М. Свердлову и Л. Д. Троцкому. 1 октября 1918 г. / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. Т.50. Письма. Октябрь 1917 – июнь 1919. – М.: Политиздат, 1970. – С.185–186.
40. Хильгер Г. Россия и Германия. Союзники или враги? / Г. Хильгер, А. Мейер ; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. – 415 с.
41. Млечин Л. МИД. Министры иностранных дел. Тайная дипломатия Кремля / Л. Млечин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 669 с.
42. Кобляков И. К. От Бреста до Рапалло / И. К. Кобляков. – М.: Политиздат, 1954. – 252 с.
43. Цит. по: Случ С. З. Германо-советские отношения в 1918–1941 годы. Мотивы и последствия внешнеполитических решений / С. З. Случ // Славяноведение. – 1995. – № 6. – С.14–23.
44. Документы внешней политики СССР. – М.: Политиздат, 1957. – Т. 1. 7 ноября 1917 – 31 декабря 1918 г. – 772 с.
45. Ленин В. И. Отчет Центрального комитета 18 марта. VIII съезд РКП(б) 18–23 марта 1919 г. / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. Т. 38. Март – июнь 1919 г. – М.: Политиздат, 1969. – С. 131–150.
46. Ленин В. И. Приветственная телеграмма от имени съезда правительству Венгерской Советской Республики / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. Т.38. Март – июнь 1919. – М.: Политиздат, 1969. – С.186.
47. Ленин В. И. Привет венгерским рабочим / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. Т.38. Март – июнь 1919. – М.: Политиздат, 1969. – С. 384–388.
48. О कोरोков А.В. Русские добровольцы / А. В. О कोरोков. – М.: Эксмо, 2007. – 368 с.
49. Ленин В. И. Телеграмма И. И. Вацетису и С. И. Аралову / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. Т.50. Письма. Октябрь 1917 – июнь 1919. – М.: Политиздат, 1970. – С. 285–286.
50. Троцкий Л. Д. Пять лет Коминтерна / Л. Д. Троцкий. – М.: Гос. изд-во, 1924. – 612 с.
51. Пивоваров Ю. Политическая история России: внешнее и внутреннее измерение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://voskresensk.prihod.ru>
52. Ленин В. И. Доклад о деятельности Совета Народных комиссаров / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. Т. 35. Октябрь 1917 – март 1918 г. – М.: Политиздат, 1974. – С. 261–279.
53. Тарас А. Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII–XX вв.) / А. Е. Тарас. – Мн.: Харвест, 2008. – 832 с.
54. Соколов А. К. Курс советской истории. 1917–1940 / А. К. Соколов. – М.: Высш. шк., 199. – 272 с.
55. Ленин В. И. Неизвестные документы. 1891 – 1922. – М.: РОССПЭН, 2000. – 509 с.
56. Новейшая история Отечества. XX век: в 2 т. Т. 1. – М.: Владос, 1998. – 496 с.
57. Сироткин В. Рижский мир / В. Сироткин // Международная жизнь. – 1988. – № 8. – С. 128–143.
58. Орлова М. И. Революционный кризис 1923 г. В Германии и политика Коммунистической партии / М. И. Орлова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 430 с.
59. Бубер-Нейман М. Мировая революция и сталинский режим: записки очевидца о деятельности Коминтерна в 1920–1930-х гг. / М. Бубер-Нейман. – М.: АИРО – XX, 1995. – 261 с.

1. Drabkin Ya. S. The Revolution of 1918–1919. in Germany. A short essay / Ya. S. Drabkin. – Moscow: Publishing House of Social and Economic. Liters, 1958. – 444 p.
2. Poltavsky M. A. Bavarian Soviet Republic / M. A. Poltavsky. – Moscow: Sosedzgiz, 1959. – 124 p.
3. Pushkash A. Foreign policy of Hungary. February 1937 – September 1939 / A. Puskash. – Moscow: Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences, 2003. – 460 p.
4. Liptai E. The Hungarian Soviet Republic / E. Liptai. – Moscow: Thought, 1970. – 420 p.
5. The Communist International in documents. Decisions, theses and appeals of the Congresses of the Comintern and Plenums of the ECCI. 1919–1932. – Moscow: Party Publishing House, 1933. – 1007 p.
6. Krivoguz I. M. Destiny and legacy of the Comintern / I. M. Krivoguz // New and recent history. – 1990. – № 6. – P. 3–21.
7. Vatlin A. Yu. Komintern: the first ten years: historical essays / A. Yu. Vatlin. – Moscow: Russia is young, 1993. – 142 p.
8. Vatlin A. Komintern: Ideas, decisions, fate / A. Vatlin. – Moscow: The Russian Political Encyclopedia, 2009. – 374 p.
9. Shirin K. K. The Idea of the World Revolution in the Strategy of the Comintern / K. K. Shirin // New and Contemporary History. – 1995. – № 5. – P. 41–61.
10. Firsov F. I. Stalin and the Communist International / F. I. Firsov // History and Stalinism. – Moscow: Politizdat, 1991. – P. 131–199.
11. Babichenko L. G Politburo of the Central Committee of the RCP (B.), The Comintern and events in Germany in 1923. New archival materials / L. G Babichenko // New and Contemporary History. – 1994. – № 2. – P. 125–157.
12. Vatlin A. Yu., The International Strategy of Bolshevism at the Outcome of the First World War, in: Questions of History. – 2008. – № 3. – P. 72–82.
13. Vatlin A. Yu. Soviet Republic in Bavaria: the history of political myths / A. Yu. Vatlin // New and Contemporary History. – 2013. – № 4. – P. 32–49.
14. Grishina R. P. The September uprising of 1923 in Bulgaria in the light of new documents / R. P. Grishina // New and recent history. – 1996. – № 5. – P.175–194; № 6. – P.136–151.
15. Grishina R. P. Komintern, RCP (b) and the course of the Bulgarian Communist Party for the preparation of a new armed insurrection in the first half of 1924 / R. P. Grishina // Slavic Studies. – 2000. – № 5. – P.29–42.
16. History of the Communist International 1919–1943: Documentary essays / Institute of World History. – Moscow: Nauka, 2002. – 413 p.
17. Nezhinsky L. N. The Origin of the Doctrinal Principles of Soviet Foreign Policy (1917–1921) / L. N. Nezhinsky // Soviet Foreign Policy in Retrospect. 1917–1991. – Moscow: Intern. Relations, 1993. – P. 23–29.
18. Nezhinsky L. N. The idea of a «world revolution» and the foreign policy of the Soviet state in 1917–1921 / L. N. Nezhinsky // Soviet foreign policy of 1917–1945. Search for new approaches. – Moscow: Intern. Relations, 1992. – P. 8–62.
19. Zubachevsky V. A. Geopolitical plans of Germany, Poland, Soviet Russia during the Polish–Soviet War of 1920 / V. A Zubachevsky // Slavic Studies. – 1993. – № 4. – P. 41–49.
20. Zubachevsky V. A. Soviet policy in the north-east of Central Europe in the early 1920 s. / V. A Zubachevsky // Domestic history. – 2004. – № 3. – P. 116–127.null
21. Belousova Z. S. The Challenge to Capitalism: The Soviet Factor in World Politics / Z. S Belousova // The Twentieth Century. Variety, inconsistency, integrity. – Moscow: Nauka, 1996. – P. 54–107.
22. Comintern and the idea of a world revolution. Documentation. – Moscow: Nauka, 1998. – 949 p.
23. Politburo of the Central Committee of the RCP (B) –VKP (b) and Europe. Solutions to the «special folder». 1923–1939. – Moscow: The Russian Political Encyclopedia, 2001. – 400 p.
24. Politburo of the Central Committee of the RCP (B) –VKP (b) and the Comintern: 1919–1943. Documentation. – Moscow: The Russian Political Encyclopedia, 2004. – 960 p.
25. Solomon (Isetskii) G.A. Among the Red Leaders / GA Solomon (Isetsy). – Moscow: Contemporary, 1995. – 326 pp.
26. Blok A. Poems. Poems. Theater. Articles and speeches / A. Blok. – M-L. : Gospolizdat, 1946. – 662 p.
27. Mayakovsky V. Communists, all hands reach for you ... [Electron resource]. – Access mode: <http://stih.su/kommunisty-vse-ruki-tyanutsya-k-vam/>
28. Sutton E. Wall Street and the Bolshevik Revolution / E. Sutton. – Moscow: Russian Idea, 1998. – 159 p.
29. Pyatnitsky V. I.OsipPyatnitsky and the Comintern on the scales of history / V. I Pyatnitsky. – Moscow: Harvest, 2004. – 720 p.
30. Worth R. Antanta and the Russian Revolution 1917–1918 / R. Worth. – M.: Tsentrpoligraf, 2006. – 276 p.
31. Wheeler-Bennet J. The Brest Peace. Victory and defeat of Soviet diplomacy / J. Wheeler-Bennet. – Moscow: Tsentralpigraf, 2009. – 427 p.

32. Chernoperov V. L. V.L. Kopp and the German–Soviet relations of 1918–1921 / V. L. Chernoperov // Weimar Republic: History and Source Studies. Interuniversity. Sat. Sci. Tr. – Ivanovo: Ivan. State. University, 2001. – P. 60–101.
33. Fisher L. Life of Lenin / L. Fisher: in 2 vol. T. 2: Ch. 24–52; Per. With the English. – Moscow: The bookstore – RTR, 1997. – 496 p.
34. Lenin V. I. Ioffe A. A. October 18, 1918. / V. I. Lenin // Full. Collect. Op. T.50. Letters. October 1917 – June 1919. – Moscow: Politizdat, 1970. – P. 194–195.
35. The history of international relations and foreign policy of the USSR: in 3 vol. T. 1. 1917–1939. – Moscow: Intern. Relations, 1967. – 440 p.
36. Ludendorff E. My memories of the war of 1914–1918 / E. E. Ludendorff. – M.: Veche, 2014. – 756 p.
37. Hoffmann M. Notes and diaries. 1914–1918 / M. Hoffmann; Per. With him. – L. : The Red Newspaper, 1929. – 264 p.
38. Görlitz V. German General Staff. History and structure. 1657–1945 / V. Görlitz; Per. from. Eng. S.V. Lisogorsky. – Moscow: ZAO Tsentrpoligraf, 2005. – 478 p.
39. Lenin V. I. Ya. M. Sverdlov and LD Trotsky. October 1, 1918 / V.I. Lenin // Full. Collect. Op. T.50. Letters. October 1917 – June 1919. – Moscow: Politizdat, 1970. – P.185–186.
40. Hilger G. Russia and Germany. Allies or enemies? / G. Hilger, A. Meyer; Per. With the English. L. A. Igorevskogo. – Moscow: ZAO Tsentroligraf, 2008. – 415 p.
41. Mlechin L. MFA. Foreign Ministers. Secret Kremlin diplomacy / L. Mlechin. – Moscow: ZAO Tsentrpoligraf, 2003. – 669 p.
42. Koblyakov I.K. From Brest to Rapallo / I. K Koblyakov. – Moscow: Politizdat, 1954. – 252 p.
43. Цит. By: Sluch S.Z. German-Soviet relations in 1918–1941. Motives and consequences of foreign policy decisions / S. Z. Sluch // Slavic Studies. – 1995. – № 6. – P.14–23.
44. Documents of foreign policy of the USSR. – Moscow: Politizdat, 1957. – T. 1. November 7, 1917 – December 31, 1918. – 772 p.
45. Lenin V. I. Report of the Central Committee on March 18. The Eighth Congress of the RCP (B.) March 18–23, 1919 / V. I. Lenin // Full. Collect. Op. T. 38. March – June 1919. – Moscow: Politizdat, 1969. – P. 131–150.
46. Lenin V. I. A greeting telegram on behalf of the Congress to the Government of the Hungarian Soviet Republic / V. I. Lenin // Full. Collect. Op. T.38. March – June 1919. – Moscow: Politizdat, 1969. – P.186.
47. Lenin V. I. Greetings to the Hungarian workers / V. I. Lenin // Full. Collect. Op. T.38. March – June 1919. – Moscow: Politizdat, 1969. – P. 384–388.
48. Okorokov A.V. Russian volunteers / A.V. Okorokov. – Moscow: Eksmo, 2007. – 368 p.
49. Lenin V. I. Telegram to I. I. Vatsetis and S. I. Aralov / V. I. Lenin // Full. Collect. Op. T.50. Letters. October 1917 – June 1919. – Moscow: Politizdat, 1970. – P. 285–286.
50. Trotsky L. D. Five Years of the Comintern / L. D. Trotsky.– Moscow: Gos. Publishing house, 1924. – 612 p.
51. Pivovarov Yu. Political history of Russia: external and internal dimension [Electronic resource]. – Access mode: <http://voskresensk.prihod.ru>
52. Lenin V. I. Report on the activities of the Council of People's Commissars / V. I. Lenin // Full. Collect. Op. T. 35. October 1917 – March 1918. – Moscow: Politizdat, 1974. – P. 261–279.
53. Taras A. E. Anatomy of hatred (Russian–Polish conflicts in the XVIII–XX centuries.) / A. E. Taras. – Moscow: Harvest, 2008. – 832 p.
54. Sokolov A. K. The course of Soviet history. 1917–1940 / A. K. Sokolov. – M. : Higher education, 1999. – 272 c.
55. Lenin V. I. Unknown documents. 1891 – 1922. – Moscow: ROSSPEN, 2000. – 509 p.
56. The newest history of the Fatherland. The twentieth century: in 2 tons. T. 1. – M.: Vlado, 1998. – 496 p.
57. Sirotkin V. The Riga world / V. Sirotkin // The international life. – 1988. – № 8. – P. 128–143.
58. Orlova M.I. Revolutionary crisis of 1923 in Germany and the policy of the Communist Party / M. I. Orlova. – Moscow: Izd-vo Mosk. University, 1973. – 430 p.
59. Buber-Neumann M. The World Revolution and the Stalinist Regime: notes of an eyewitness about the activities of the Comintern in the 1920s–1930s. / M. Buber-Neumann. – Moscow: AIRO – XX, 1995. – 261 p.

Ovcharenko O.I. Cand. Sc. (History), Associate Professor of the Department of World History and International Relations of B. Khmelnytsky, e-mail :

SOVIET AND REVOLUTIONARY DEVELOPMENTS IN THE COUNTRIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE (1917–1923 YEARS)

Abstract

The article discusses some aspects of the policy of the party and state leadership of the Soviet state – Soviet export revolution based on the idea of world revolution, which was one of the elements of revolutionary geopolitics. It is shown that in this context revolutions in Europe, especially in its central and eastern parts (Germany, Hungary, Poland and others.) took on special significance. The situation in these countries is estimated as quite good for further revolutionizing revolutions and other European regions. Because they were the main vectors of geopolitical interests of the Bolsheviks. It was shown to stimulate

basic forms of Soviet Russia the revolutionary process and revolutionary crisis in the West: to promote the creation of communist parties, trips to organize revolutionary propaganda and revolutionary actions of the Bolshevik emissaries, military experts, advisors, significant financial and economic assistance and more.

It is noted that the fall of the Soviet republics in Germany and Hungary gave rise to doubts about the success of communist revolutions in Europe. The new surge of hope was associated with an attempt in 1920 «Sovietization» of Poland by force of arms. Plans for organizing revolutionary actions of the Soviet leadership at the time harbored in countries like Czechoslovakia, Italy, Yugoslavia, Bulgaria.

The defeat of the Polish campaign of the Red Army offensive intentions not cooled Bolsheviks. Only the failure of adventurous attempts to seize power in Germany (organization «German October») in autumn 1923, prepared by the leaders of the RCP (B), Comintern and the CPN, forced them to abandon the policy of the organization directly «storming the bastions of capitalism».

Keywords: Soviet, RCP (B), the idea of «world revolution» November Revolution in 1918, the Soviet republic in Germany and Hungary, Soviet propaganda and help, the Communist International, the failure of ideas «Sovietization» of Poland and the «German October».

Одержано редакцією 10.02.2017
Прийнято до публікації 02.05.2017